

Kas yra teisingumas ir kaip Lietuvos visuomenei tapti teisingesnei (kartu ir laimingesnei)

(R.Kuodis, kalba Seime vykusioje konferencijoje, 2016 m. gruodis)

Šiuo nelengvu klausimu mąstyta jau prieš tūkstantmečius, bet ietys laužomos iki šiol. Nihilistai (pavyzdžiui, dauguma liberalų) šiuo klausimu dažnai propaguoja visišką reliatyvumą – teisingumo paieškos bergždžios, tai „komunistuojančių veikėjų“ užsiėmimas, pajamų pasiskirstymas visuomenėje pateisinamas toks koks yra ir panašiai. Vyraujanti neoliberali ekonomikos teorija, de ja, sako tą patį – neva rinkos ekonomikoje visi gauna tai, ko nusipelnė.

Reliatyvumas yra prastas nusiteikimas. Šiuo kraštutiniu atveju galėtume nebeklausyti proto balso, jokių argumentų, nes visada galima pasakyti, kad „gali būti ir kitaip“, „niekuo negalime būti tikri“... Šiuolaikinė žiniasklaida, de ja, dažnai palaiko tokį neproduktyvų diskursą: kaip sakė Nobelio premijos laureatas ekonomistas Paul'as Krugmanas, „jei vienas politikas teigia, kad žemė yra apvali, o kitas – kad plokščia, nešališkas žurnalistas turi apibendrinti, kad abi pusės turi savų argumentų“.

Tad ar galima ką nors įtikinančio pasakyti teisingumo klausimu? Manau, kad taip. Kodėl iš viso šis klausimas svarbus? Apibendrinanti ekonomikos šaka, vadinamoji *laimės ekonomika*, teigia, kad žmonės yra „socialiniai padarai“, jiems svarbi ne tik jų asmeninė materialinė padėtis, bet ir *teisingumo jausmas* – žmonės jaučiasi mažiau laimingi, jei mato, kad kiti turtėja *nepagrįstai*, t.y. trūksta „procedūrinio teisingumo“.

Jei visgi žmonėms tai rūpi, tai politikai neturėtų ignoruoti šios problemos, priešingu atveju užsiimsi dalykais, kurie žmonėms mažiau svarbūs, ir taip darnios visuomenės nesukursi. Liberalų propaguojamas *metodologinis individualizmas* iš esmės atsiriboja nuo šių problemų – pavyzdžiui, garsioji politikė Margaret Thatcher teigė, kad „nėra tokio dalyko kaip visuomenė“. Tačiau dauguma sveikai mąstančių ekonomistų, sociologų, psichologų ir filosofų supranta, kad taip visgi nėra, ir tą patvirtina gausios empirinės studijos.

Ir Lietuvoje sunku būtų suprasti per individualistinį požiūrį, kodėl žmonės emigruoja sparčiausiai ES, nors pajamų vidurkis irgi didėja bene sparčiausiai regione – reikia platesnio požiūrio per laimės ekonomikos prizmę, kuri rimtai žiūri ir į pajamų nelygybės, ir procedūrinio teisingumo, ir socialinio kapitalo kūrimo tendencijas.

Tad kas gi yra teisinga, ir nėra teisinga? Į tai bando atsakyti *teisingumo teorijos*. Vienas iš įtakingiausių korifėjų šioje srityje buvo filosofas John'as Rawls'as (1921-2002), savo knygoje „Teisingumo teorija“ pasiūlęs tokį minties eksperimentą: dėl kokio *socialinio kontrakto* susitartų žmonių grupė, stovinti už *nežinojimo uždangos*? Tie žmonės už tos uždangos nežino nieko nei apie savo lytį, nei odos spalvą, nei įgimtus gebėjimus, tėvų pajamas ir padėtį visuomenėje ir t.t., bet jie žino, kad realiame gyvenime bus ta didžiulė įvairovė. Kadangi jie neturi galimybės pamatyti kas jų laukia tame realiame gyvenime, ar jie laimės, ar nukentės dėl tam tikrų *diskriminuojančių institucijų* buvimo, jie susitartų dėl *kuo teisingesnių visuomenės gyvenimo principų, bet ne visiškos lygybės*, nes visiška pajamų lygybė niekam nesukurtų paskatų tas pajamas kurti!

Tai dėl ko gi susitartų ta visuomenė už nežinojimo uždangos? Greičiausiai dėl kuo lygesnių starto sąlygų, kad kuo mažiau būtų diskriminuojami tie, kuriems „nepasisekė su odos spalva, lytimi ar tėvų pasirinkimu“; susitartų dėl gana stačių progresinių pajamų ir turto mokesčių¹; dėl to, kad pajamos ir turtas turi būti uždirbami sąžiningai, nelipant „per kitų galvas“; dėl efektyvios socialinio saugumo sistemos, kad žmonės kuo mažiau patirtų streso dėl savo ateities ir pan.

Štai kodėl laimingiausias pasaulio regionas – Skandinavija – *realybėje* turi šiuos institutus, nors pradėjome nuo Rawls'o *minties eksperimento*...

¹ Lietuvoje progresiniai mokesčiai jau yra, tad galime diskutuoti dėl jų progresyvumo laipsnio, o ne jų „įvedimo“.

O ką gi turime Lietuvoje? Deja, labai paviršutinišką diskusiją: ar yra visuomenė iš viso, teisingumo klausimus keliantieji aplipdomi „marksistų“ ir kitokiomis etiketėmis, neva jie nori priešpastatyti „neturtingus“ „turčiams“, išnaudoti „dviejų Lietuvų“ sąvoką visuomenės skaldymui ir pan.

Tačiau jei rimtai kalbėtume apie šį problemų rezginį, pamatytume, kad tikroji įtampos dimensija yra „nepagrįstai turtingi“ versus „nepagrįstai neturtingi“, o ne primityvusis „elitas“ versus „prastuomenė“!

Ar gi būtų taip sunku sutarti dėl to, kad korupcija yra blogis ir jos Lietuvoje smarkiai per daug; kad mokesčių vogimas, turtėjimas per machinacijas viešuosiuose pirkimuose ar nusiperkant įstatymus yra *neteisėtas* turtėjimo šaltinis; kad „gyvulių ūkis“ toje pačioje mokesčių sistemoje yra demoralizuojantis; kad nepotizmas nesuderinamas su lygiomis galimybėmis prie gyvenimo starto linijos ir nepagrįstai mažina socialinį mobilumą tų, kurie „neturi pažinčių“ ar įtakingų užtarėjų politikų tarpe; kad sąžiningai dirbę ir mokesčius mokėję pensininkai nenusipelnė gyventi ant skurdo ribos; kad (ką pabrėžia kitas žymus teisingumo ekspertas, Nobelio premijos laureatas ekonomistas Amartya Sen) socialinės apsaugos sistema turi padėti žmogui gyvenime kuo pilnavertiškiau atsiskleisti, o ne tik nenumirti iš bado?

Kol politikai, visuomenininkai ir šiaip rinkėjai nepradės rimtai žiūrėti į teisingumo, nelygybės lauką, tol teliks virkauti dėl pasekmių – emigracijos, savižudybių, alkoholizmo, patyčių, nepasitikėjimo vienu kitais ir valdžios institucijomis masto, o tai ir yra *tikrieji* visuomenės būklės indikatoriai, ne tik siaurieji ekonominiai rodikliai, kurių didėjimu patogiausiai pasirenka džiaugtis valdantieji, kai žymiai svarbesni Lietuvos žmogui dalykai sprūsta pro pirštus...